

Pavel Kuznecov

*Ujetnik filozofskih spekulacij
ali apofatičnost Leva Šestova*

Izmed vseh ruskih mislecev z začetka dvajsetega stoletja je Lev Šestov najbolj nenavadna in najskrivnostnejša osebnost. Že po prvih natisnjenih delih je postal razmeroma znan in bran – sodeloval je v tistem kulturnem gibanju, ki so ga kasneje poimenovali »srebrni vek« ali »religiozno-filozofska renesansa«, gojil je prijateljske odnose z njegovimi najizrazitejšimi predstavniki, a se obenem vendarle držal nekoliko ob strani, oddaljen od »magistral«, odmaknjen od glavnih tokov. V obsežni spominski literaturi o tisti dobi naletimo na njegovo ime skrajno redko, v zbornikih ni sodeloval in do nedavnega izida njegove biografije v dveh delih je bilo težko najti kakršne koli podatke o njegovem življenju.

Berdjajev, ki ga je dobro poznal, ga je označil za »monodeista« – torej človeka, ki ga v celoti obseda ena sama ideja. In četudi V. Zenkovski v »Zgodovini ruske filozofije« to oznako zavrača, jo njegova lastna predstavitev idejnega sveta Šestova potrjuje. V nasprotju z zgodnjim Šestovom iz obdobja »Filozofije tragedije« in »Apoteoze izkoreninjenosti«, ki je v svoji problematiki resnično zelo raznovrsten, pa zreli, emigrantski Šestov ni več niti »monodeist«; ne le da ves čas govori o enem in istem, temveč se nenehno ponavlja, ne glede na to, o čem ali o kom piše.

Ko vzamemo v roke katerega koli izmed njegovih člankov – o Husserlu, Vladimirju Solovjovu, Plotinu, Rozanovu ali Pascalu – že vemo, da bo tako ali drugače spet končal z istim – z zgodbo o izvirnem grehu, s postavljanjem drevesa življenja nasproti drevesu spoznanja, Razodetja filozofiranju, Jeruzalema Atenam ... Te večkratne variacije nas začnejo naposled že nekoliko utrujati: Kaj še nima

dosti! In kaj imajo s tem Solovjov, Husserl, Plotin, Spinoza, Rozanov – zakaj vse te najrazličnejše ideje filozofov, ki nimajo med seboj nič skupnega, speljevati na eno in isto? Husserl je Šestovu ob njunem srečanju upravičeno očital: »Spremenili ste me v kamnit kip, tega ste postavili na visoko podnožje in ga nato z udarcem kladiiva zdrobili na drobne kosce. Ali ste prepričani, da sem tako kamnit?« Isto vprašanje bi mu lahko zastavili vsi njegovi nasprotniki, ko bi bili še živi ... Sam Lev Isakovič se je s tem v bistvu strinjal: ja, zmeraj govori o istem, vendar sploh ne gre za to: »Vsi se name jezijo, ker menda ves čas govorim o enem in istem. Tudi na Sokrata so se zato jezili. Kakor da drugi ne bi govorili o enem in istem. Najbrž so jezni zaradi česa drugega. Če bi govoril eno in isto, vendar to, česar so vajeni in kar jim je prijetno slišati, bi se name ne jezili. Mislim si, da se najbrž jezijo zaradi istega, zaradi česar se jezi speči, ko ga začno buditi. Ta bi rad spal, nekdo drug pa dreza vanj, češ, zbudi se ...«

Seveda Šestov ni bil prvi mislec, ki je skušal »prebuditi« dremajoče človeštvo, imel je vsem dobro znane predhodnike, a priznati je treba, da tako pred njim kakor kasneje tega nihče ni počel v tako izzivalno radikalni obliki, nihče se ni tako zagrizeno in sistematično bojeval proti dolgotrajni filozofski tradiciji.

V zgodbi »Prividi« Leonida Andrejeva, ki se dogaja v umobolnici, eden izmed junakov nenehno razbija po zaprtih vratih. Natanko tako je nenehno »razbijal« tudi Šestov v svojih delih – in to razbijanje so slišali tako različni ljudje, kot so Camus in Lawrence, Berdjajev in Husserl, priznali so pomembnost izziva, ki ga je Šestov naperil proti zahodnoevropski kulturi. Sčasoma je ironija usode Levu Šestovu, zagovorniku paradoksa in »mizologu« (nasprotniku razuma), namenila, da ga je evropski intelektualni panteon adaptiral in sprejel. Vendar pa podoba Šestova še naprej ostaja skrivnostna: kakšen je namen njegovega izziva, kateri razlogi so filozofa (če ga smem tako imenovati) spodbodli k tako srditemu boju proti »prevladi idej«, »filozofskim spekulacijam«, »samoumevnim resnicam«, »drevesu spoznanja«, proti tistemu, od česar je filozofija živela stoletja?

Kadar govorijo o avtorju »Filozofiranja in Razodetja«, včasih omenjajo zgodbo o angelu smrti, ki jo je Šestov navedel v članku »Premagovanje samoumevnosti. Ob stoti obletnici rojstva F. M. Dostojevskega«: »Neka starodavna modra knjiga govori o angelu smrti, ki prileti k človeku, da bi ločil njegovo dušo od telesa, in je čez in čez prekrit z očmi. Dogaja se, da angel smrti, ko pride po dušo, spozna, da je prišel prezgodaj. A preden se oddalji, neopazno pusti človeku dve izmed svojih neštetihi očes ... in tedaj človek nenadoma vidi več kakor drugi ..., vidi nekaj čisto novega.«

Angel smrti je Šestova obiskal jeseni leta 1895, ko je bilo mislec devetindvajset let. Preživel je hudo duhovno krizo – ne vemo, kaj natančno se je zgodilo, in tudi njegova biografija v dveh delih o tem molči. Šele veliko kasneje, v »Dnevniku misli« (leta 1920), Šestov ta dogodek zaznamuje z datumom: »Letos bo minilo petindvajset let, odkar je razpadla ‚povezava med časi‘, ali natančneje, minilo bo zgodaj jeseni, na začetku septembra. Da ne bi pozabil, zapisujem najpomembnejše življenjske dogodke – o njih namreč nihče razen mene ničesar ne ve, tako da bi mi lahko kaj hitro ušli iz spomina.«

Navsezadnje pa niti ni tako pomembno, kaj se je v resnici zgodilo – bistveno je nekaj drugega: približno od tistega trenutka naprej se začne mislec divje bojevati proti malodane vsej svetovni kulturi. Prevrednotenje vrednot, ki tedaj napoči, je celo bolj radikalno kakor pri Nietzscheju. Skozi bleščečo površino sodobne civilizacije, skozi tančico morale in kulture je Šestov uzrl tragično jedro bivanja, ki ga poznajo, a skrbno skrivajo vsi največji moralisti človeštva – od Kanta do Tolstoja; skrivajo ga za »pozitivnim svetovnim nazorom«, »ideali«, skrivajo ne le pred drugimi, temveč tudi pred sabo. Zgodnja dela Šestova nekoliko spominjajo na sodne procese, na katerih so si Kant, Belinski, Lermontov, Tolstoj, Dostojevski dokazovali neiskrenost, laž, ki se jim je zdela odrešilna.

»Iskati je treba tisto, kar je višje od dobrega – iskati je treba Boga,« tako se končuje delo Šestova o Tolstoju in Nietzscheju. »Da bi našli Boga, smemo žrtvovati prav vse,« zapiše veliko pozneje, ko

se v dvajsetih letih loteva svojih »popotovanj po dušah«. Zaman pa bi iskali Boga pri zgodnjem Šestovu – v izdaji njegovih del v šestih knjigah iz leta 1911. Tam Boga ni, so samo neštete žrtve, nihilističen pogrom vseh tedanjih vrednot, razdejanje, ki ga napravi »filozofija tragedije« v imenu »apoteoze izkoreninjenosti«. Razume se, da je to metafizičen in ne socialen pogrom, čeprav drži, pa naj se sliši še tako čudno, da popolnoma apolitični Šestov, ki je zmeraj razmišljal samostojno in izvirno, v svojem pobesnelem maksimalizmu na začetku stoletja predvsem nadaljuje tradicijo domačega nihilizma – tiste bolezni, ki jo je prebolela skoraj vsa ruska inteligenca – od Čaadajeva do Pisarjeva, od Bakunina do eserov in boljševikov.

»Treba je podvomiti, a ne za to, da bi se potem znova vrnil k trdnim prepričanjem ...« piše v »Apoteози izkoreninjenosti«. »Dvom mora postati nenehna ustvarjalna moč, prežema naj samo bistvo našega življenja.« Njegov univerzalni metafizični skepticizem ne pozna meja – v končni fazi se vselej nujno znajde na pogorišču.

Vendar pa je angel smrti misleca obdaril ne samo z videnji Pekla, v katerega so ljudje, ki so jedli od drevesa spoznanja dobrega in zla, spremenili svet, marveč tudi z neverjetno učinkovitimi videnji Raja, v katerem je človek nekoč živel, a ga je za vekomaj izgubili. »O nečem ne more biti dvoma: ko so ljudje enkrat stegnili roko k drevesu spoznanja, so za vselej zgubili svobodo,« ponavlja vedno znova. »Ljudje so očitno popolnoma pozabili, da jim je bila ob nekem, morda mitološkem času njihovega obstoja dana možnost izbire, a ne med dobrim in zlom, temveč med tem, ali naj zlo sploh obstaja ali ne.« To pomeni, da je pred zgodovino, njenimi strahotami, zakoni, etiko in determinizmom obstajal neki *drug* svet, v katerem izbira med dobrim in zlom ni bila mogoča, ker je bilo vse »zelo dobro«. Spoznanje nam razkriva samo to, da vlada svetu usodna nujnost – njej se morajo uklanjati vsi. Vztrajnost ali celo fanatizem, s katerim zreli Šestov to ponavlja v vsakem novem delu, zbuja hkrati začudenje, jezo in očaranost. Zenkovski upravičeno ugotavlja, da »slovesnemu ‚pogrebu‘ racionalizma v enem delu v

drugem spet sledi kritika racionalizma, kakor da bi ta medtem oživel. A vse to je mogoče pojasniti s tem, da Šestov, ko znotraj sebe uniči en „sloj“ racionalističnih nazorov, naleti na nov sloj, ki je še globlji. »

In ravno tu se začenja najbistveneješe: postopno prodiramo v tisto skrivnostno dramo, ki je Šestova vse življenje mučila in bila hkrati vir njegove ustvarjalnosti. Četudi Šestov ves čas govori o »drevesu življenja«, »živem življenju«, drugačnem, blaženem, rajskem življenju, bi to življenje zaman iskali v njegovih delih. »Življenje« lahko na primer najdemo pri Rozanovu – drugim »iskalcu raja«, ki je bil Šestovu kdaj pa kdaj zelo blizu; pri Rozanovu to življenje v resnici obstaja, diha iz njegovih fragmentov, delčkov fraz, opaziti ga je v »bežnosti«, v muhasti nepredvidljivosti »padajočih listov«; »misel« ali »logika« tu nista več pomembni, pomembno je »tkivo«, »meso«, celotno ozračje besedila, v katerem ena stran govori v nasprotju s prejšnjo. »Detinstvo« Rozanova (ali »večno babje« v ruski duši, kakor se je izrazil Berdjajev) se v tem pogledu močno razlikuje od izostrene silogistike Šestova, ki je dosledna, neulovljiva in v vsakem novem delu bolj izbrušena. Ob pozornem branju je moč ugotoviti, da si nepomirljivi nasprotnik zakona protislovja le redko dovoljuje, da bi ta zakon tudi kršil (v nasprotju s splošnim prepričanjem). Šestov še zdaleč ni iracionalist, proti racionalizmu se bojuje z njegovim lastnim orožjem. Logika Šestova je v resnici podobna udarcem kladiva, s katerimi razbija kip za kipom, zavestno si ustvarja močne nasprotnike in hkrati ruši njihove metafizične konstrukcije. Vsi njegovi »sovražniki« so podobe, ki si jih je ustvaril sam: Solovjov ni tisti Solovjov, ki ga poznamo, temveč Solovjov Šestova. Isto lahko rečemo za Hegla, Husserla, Kanta ali Berdjajeva. Šestov se ne spopada z njimi, temveč s samim seboj – ko v katerem izmed nasprotnikov opazi zarodek svoje lastne drame, ga zaostri, da bi tako razgalil svoje eksistencialne konflikte.

Naj se sliši še tako protislovno, a prav on se je bolj ko kdor koli drug »zastrupil s filozofskimi spekulacijami«, in to brez upanja na ozdravitev. Ko spet in spet govori o »strahotni prevladi čistega razuma«, o tem, kako se »duši posreči, da se odreši samoumevnosti

in razuma«, lahko začutimo, da te besede niso obrnjene toliko navzven, kolikor so navznoter, k njemu samemu. In tu sploh ne gre za znamenita »protislovja«; ne bi bilo prav, da jih očitamo nekemu, ki jih je zmeraj zavestno sprejemal. Gre za nekaj bistvenejšega: človek, čigar poslanstvo je filozofija, torej filozof v pravem pomenu besede, in čigar krvni obtok je skoz in skoz prežet z evropsko filozofsko tradicijo, to isto tradicijo izzove, se trdovratno in fanatično bojuje proti »prevladi filozofiranja«, a se ga sam ne more otresti. V tem se skriva eksistencialna drama, če že ne kar tragedija Šestova, in to ne samo njegova; v nekem pogledu je to tudi drama filozofije dvajsetega stoletja, ki jo je prikazal v tako bolesten in razgaljeni obliki. V njegovi podobi se filozofija po petindvajsetih stoletjih svojega obstoja dvigne v upor proti sami sebi, upor, ki je brezupen in brez možnosti za zmago.

Hrepenenje po izgubljenem raju prežema večji del njegovih besedil; seveda pa v tem hrepenenju še zdaleč ni sam: v našem stoletju ga opazimo vsepovsod, na vsakem koncu zemeljske krogle, kamor je skupaj s civilizacijo že prišla tudi »prevlada idej« in »samoumevnih resnic«. Vzemimo najznačilnejše besedilo: »... Vse miselno imetje človeštva, vse bogastvo dosežkov in vrednot, ki so ga stoletja nakopičila in utrdila, me zadnje čase teži kakor neprijetno breme, kakor pretežka, zadušljiva obleka,« piše sodobnik in prijatelj Šestova M. O. Geršenzon sostanovalcu Vjačeslavu Ivanovu. »Ta občutek, ki me je že prej vseskozi nekoliko vznemirjal, me zdaj več ne zapušča. Zdi se mi: kakšna sreča bi me zajela, če bi se ob skoku v vodo z mene v hipu brez sledu izmil spomin na vse religije in filozofske sisteme, na vse znanje, umetnost, poezijo, če bi se mogel na breg povzpeti nag in kakor prvi človek – gol, lahkoten in radosten – svobodno stegniti proti nebu razgaljene roke, spominjajoč se iz preteklosti samo nečesa – kako težko in zadušljivo mi je bilo v tistih oblekah in kako lahkoten sem brez njih.« Geršenzon končuje z značilnim pojasnilom: »Morda nam razkošne mašne obleke niso bile v napoto, dokler so bile na nas cele in so nam prijetno objemale telo; ko pa so se v teh letih (gre za prvo svetovno vojno in revolucijo

– P. K.) razcefrale in obvisale na nas kakor krpe, bi jih radi do konca strgali s sebe in vrgli stran.«

To, kar se je nekoč imenovalo filozofija in bilo privilegij redkih izbrancev, se je sčasoma spremenilo v ideologijo, ideologija se je, ko je prišla na oblast, sprevrgla v ideokracijo – tako na Zahodu kot na Vzhodu so se začeli brezprimerni tehnični in socialni eksperimenti: »prevlada idej«, ki je bila za večino ljudi stoletja brez pomena, se je spremenila v realno, strašno in vsemogočno oblast (dandanes se že govori o prevladi jezika – »logokraciji«). Razsvetljenski človek je bežal pred »temo neznanja« v »svetlobo filozofskih spekulacij« in pozitivnih idej, človek dvajsetega stoletja pa beži nazaj od »svetlobe« k »temi«, kajti svetloba se je spremenila v temo in tema v svetlobo. »Skesana« filozofija, ki jo pooseblja Lev Šestov, bržkone ravno zato tako trmasto govori samo o raju. A kaj je o njem sploh mogoče povedati, kako ga opisati? Raj je poskusil opisati Dostojevski v »Sanjah smešnega človeka« in v »Mladeniču«, a dandanes nas tak opis le stežka zadovolji. Kaj lahko povemo o tistem, kar je brezimno in neizrazljivo? Sami čutimo, da tudi Šestov ne more izraziti tistega, kar bi rad; njegova misel kroži po spiralah in obstaja samo kot niz neštetihi zanikanj. »Po dušah potuje« s pomočjo popolne, skoraj absolutne apofatičnosti in zmeraj znova ponavlja, kaj *ni* pristno bivanje, a pristnega bivanja seveda tudi ne more pokazati. V celoti je zavezan filozofiranju in večstoletni tradiciji ter si prizadeva za to, da bi se otresel »zadušljive obleke«, ves čas govori o *drugem*, drugačnem svetu, o drugi dimenziji zavesti, o preboju k nečemu drugemu, a ni mu dano, da bi se iztrgal, kajti Drugo pomeni konec filozofije, Šestov pa je ves v njej. Včasih se nam zdi, da postaja žrtev svoje lastne apofatičnosti: ker s pomočjo svojega čudovitega in pretanjenega razuma, ki ga pogloblja in brusi v vsakem novem delu, nenehno zanikuje in ruši, ostaja sam v njegovi oblasti.

Ob branju njegovih del se nam večkrat zastavi vprašanje: Kdo je pravzaprav? Filozof, ki se je uprl filozofiji? Mislec, ki se bojuje proti tiraniji misli, zakona, morale? Prerok? Malo verjetno ... Pogosto

so ga primerjali s Tertulijanom, a kljub podobnosti je med njima bistvena razlika: Tertulijan je že bil v »Jeruzalemu«, Šestov pa se je šele trudil, da bi tja prišel. In tudi če bi bil prišel do tega, k čemur je tako strastno pozival, bi neogibno obmolknil – končal bi v askezi in molitvi. Bržkone bi ga morali imeti za »zasebnega pisatelja«, kakor je sebe imenoval dvojnik Šestova – Kierkegaard, in spričo njegovega velikanskega daru nam je lahko samo žal, da je avtor dela »Na Jobovi tehtnici« ostal samo v mejah filozofije, ne da bi nam zapustil besedila kakšne druge vrste.

Junak Šestova – kakor, mimogrede, tudi Kierkegaarda – je očak Abraham, ta je zaslišal glas božji in »ubogal napotilo, naj gre v deželo, ki naj bi jo prejel v dedno last, in odšel, ne da bi vedel, kam gre«. Tako so naredili vsi njegovi najljubši junaki in tudi preroki, tako Luter kot Tolstoj. Na nekem mestu Šestov omenja evangelijsko priliko o dveh sinovih: eden je rekel »pojdem«, vendar ni šel, drugi je rekel »ne pojdem«, a je šel. Šestov je vse svoje življenje posvetil utemeljevanju tega, da »greš«, vendar ni šel, natančneje, prišel je do roba in se tam ustavil ... Vse življenje je pisal o tem, da je »vera nova dimenzija mišljenja«, »nedoumljiva ustvarjalna moč, velik, celo največji in z ničimer primerljiv dar božji«. Hrepenenje po veri je izrazil z nenavadno in pretresljivo močjo, a vera mu vseeno ni bila dana. Vse življenje je pisal, kako nujno je, da presežemo »ujetništvo filozofiranja«, a bolj ko se ga je hotel osvoboditi, bolj je bil njegov ujetnik ...

Najraje je imel in citiral Biblijo, a kakor je bilo že zdavnaj ugotovljeno, »iz Biblije jemlje samo tisto, kar potrebuje za svojo temo«. Šestov sploh ni bil biblijski človek, bil je človek konca devetnajstega in začetka dvajsetega stoletja. Na njegovo življenje je najbolj vplival Nietzsche, ki mu je bil bližji kakor Biblija. Šestov je pisal biblijsko transkripcijo ničejanske teme, ničejanskega boja s Sokratom, razumom in moralo v imenu »življenja«. Tragična ironija usode je hotela, da je obtičal nekje med Atenami in Jeruzalemom, bil ni niti stari Grk, niti Žid (čeprav so starozavezne korenine njegovega svetovnega nazora očitne), niti kristjan: kakor da mu blago-

slov ni bil nikoli namenjen. Plod z drevesa spoznanja, ki ga je enkrat okusil, je bil usoden za njega samega, tisti univerzalni dvom, o katerem je pisal v »Apoteozi izkoreninjenosti«, pa mu jo je grdo zagodel – naposled se je pokazalo, da strupa totalnega skepticizma ne more premagati.

Prav o tem mu govori Berdjajev v enem izmed zasebnih pisem: »Mislim, da sta nevera in skepticizem statična in nepremična. Jaz vidim ‚izhod‘ (tega se ti najbolj otepaš), kajti jaz sem verujoč kristjan in jemljem svojo vero skrajno resno. ‚Izhod‘ je namreč ravno gibanje, kroženje pa je brezizhodno. Ti, Šlecer (prijatelj in prevajalec Šestova – P. K.) in vsi vajinega duha se bojujete proti vsem, ki življenju priznavajo pozitiven smisel. A prav to, da priznavaš življenju pozitiven smisel, je značilno za vsako religijo. Motite se, ko mislite, da stanje vernika ni tragično in da je tragično samo stanje nevernika. Prav nasprotno. Vernik tvega zelo veliko. Vernik tvega, da izgubi večno življenje, nevernik pa postavlja na kocko samo nekaj desetletij, in to ni tako zelo tragično, prej smešno.«

Resnično, Šestov je vztrajno in iskreno iskal izhod, a kadar ga je našel, se je vedno znova ustavil na pragu – ni ga mogel (ali hotel) prestopiti; iskal ga je, kakor bi se ga bal najti, zato je vsakič zamrl v neodločnosti, kakor da bi ga prav njegova lastna apofatičnost pripeljala do eksistencialne paralize.

Ta večni bogoiskatelj je z nenavadno močjo izrazil duhovno dramo našega časa, in zato je njegova usoda tako pomembna in edinstvena.

Prevedel **Borut Kraševc**

Za pomoč pri izboru tekstov se zahvaljujemo Gorazdu Kocijančiču.

Fragmente sta izbrala Primož Čučnik in Borut Kraševc.